

نگاهی به کتاب

تاریخ دامپزشکی

و

پزشکی در ایران*

محمدرضا شمس اردکانی، روجارحیمی

آشنایی دیگران با پیشینه غنی و پر بار طبی و دامپزشکی میهن عزیزمان است. علاوه بر این، در زمینه تاریخ دامپزشکی ایران چندان مطلب قابل توجهی انتشار نیافته است. در عین حال، نویسنده کتاب در مقدمه به سابقه مطالعات مربوط به تاریخ دامپزشکی ایران به طور مفصل اشاره نموده، که از جمله آنها می توان از چاپ هفت مقاله توسط سرهنگ دکتر برافروخته در نامه دانشکده دامپزشکی مربوط به سال های ۱۳۲۱ تا ۱۳۲۵ کتاب «تاریخ دامپزشکی» نوشته دکتر محمدحسین میمندی نژاد در سال ۱۳۳۷، فصل دوازدهم کتاب تاریخ پزشکی ایران، نوشته سیریل الگود، و کتاب ادارات دامپزشکی ایران، تألیف سروان دامپزشک کارپانتیه فرانسوی در سال ۱۹۳۱ میلادی نام برد. مولف با به کارگیری تجارب و مطالعات خود در این کتاب به روشن سازی برخی از ابعاد تاریخ پزشکی و دامپزشکی ایران با استفاده از تمامی منابع روی آورده اند.

کتاب «تاریخ پزشکی و تاریخ دامپزشکی ایران» در دو بخش کاملاً مجزا و به طور کلی در ۴۴ فصل مورد بررسی قرار گرفته است. بخش اول که شامل تاریخ پزشکی است از دو قسمت تاریخ پزشکی قبل از اسلام و بعد از اسلام تشکیل شده است. تاریخ

کتاب «تاریخ دامپزشکی و پزشکی در ایران» در حقیقت یک دائرة المعارف جامع و کامل در زمینه تاریخ پزشکی و دامپزشکی ایران است که توسط استاد تاریخ علم، جناب آقای دکتر حسن تاج بخش به زبان انگلیسی نگاشته شده است. در این کتاب پر بار و ارزشمند پزشکی و دامپزشکی ایران از دوران باستان تا انتهای قرن نوزدهم از جنبه های مختلف تاریخی، علمی و ادبی مورد بررسی قرار گرفته است. مرزهای ایران مورد بحث در این کتاب به قلمرو ایران امروزی محدود نمی شود، بلکه قلمرو وسیعی از افغانستان تا خاورمیانه را در بر می گیرد که در گذشته جزء خاک ایران محسوب می شده اند و به مرور زمان در اثر حملات اعراب، مغولان، ترکها و... از ایران جدا شده اند. در تقسیم بندی و فصل بندی این کتاب، کمال دقت و توجه مبذول گشته است و خواننده با مراجعه به فهرست تنظیم شده به سهولت می تواند به مطلب مورد نظر خود دست یابد. هر چند مطالب متنوع و متشابهی در زمینه تاریخ طب نگاشته شده اما می توان ادعا کرد که کتاب حاضر یکی از ارزشمندترین کتب از این دست است. دلایل گوناگونی برای اثبات این ادعا وجود دارد که از مهمترین آنها نگارش آن توسط فردی ایرانی به زبان انگلیسی است که نتیجه آن

تاریخ دامپزشکی و پزشکی در ایران، اثر استاد تاج بخش، تحقیقا مفصل ترین و جامع ترین اثری است که تاکنون به زبان فارسی در این باب نوشته شده است. گستره کتاب، قلمرو وسیعی از امپراطوری ایران کهن را در بر می گیرد.

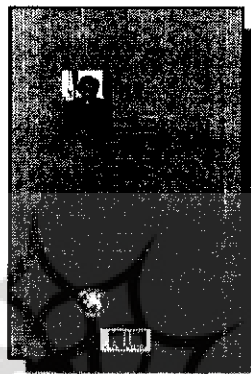
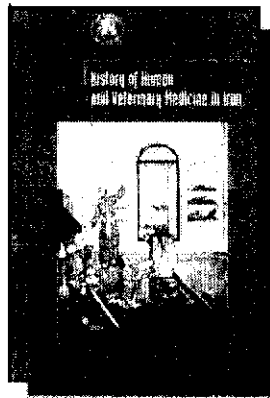
مؤلف دانشمندان در این اثر، همه جا بین سه مقوله «پزشکی»، «دامپزشکی» و «تملن» پیوند و ارتباطی وثیق یافته و به شرح آن پرداخته است.

استاد تاج بخش پس از چاپ دوره دو جلدی این اثر سترگ، خلاصه جامعی از آن را همراه با اضافاتی به زبان انگلیسی نگاشته و در آن، تاریخ دامپزشکی و پزشکی در ایران را از دوران باستان تا انتهای قرن نوزدهم میلادی مورد بررسی قرار داده است.

در اثری که پیش رو دارید، دکتر شمس اردکانی و روجارحیمی، محتوای کتاب «تاریخ دامپزشکی و پزشکی در ایران» را با نگاهی به فهرست هر دو جلد، توضیح داده، اهمیت کار استاد تاج بخش را به عنوان «مورخ تاریخ علم» یادآور شده و فصول ۴۴ گانه این اثر را معرفی کرده اند.

بخش پایانی این گزارش، به نامه هایی اختصاص یافته که دانشمندان و کتابداران برجسته شرق و غرب، از سوی کتابخانه های ملی جهان و نیز برخی از مراکز تاریخ پزشکی و ایران شناسی درباره این اثر مفید و گرانبساز نوشته اند.

پزشکی قبل از اسلام مشتمل بر ۱۰ فصل است که در این فصول به تمدن ایران، وضعیت پزشکی در تمدنهای باستانی، مسائل پزشکی اشاره شده در افسانه‌ها و اساطیر ایرانی، وضعیت پزشکی در زمان زرتشت، پزشکی در دوران‌های هخامنشیان، اشکانیان و ساسانیان مورد دقت قرار گرفته و در نهایت به روش‌های درمانی مورد استفاده در ایران باستان پرداخته شده است. در فصل اول این بخش تحت عنوان «تمدن ایران و پزشکی پیش از تاریخ در ایران» به وجه تسمیه ایران، جغرافیای ایران، ساکنان ایران پیش از مهاجرت آریایی‌ها، پزشکی و دامپزشکی پیش از تاریخ و اولین پزشک و دامپزشک به شایستگی پرداخته شده است. پس از مباحث مربوط به تاریخ و تمدن ایران قبل از اسلام در فصل او مولف در فصل دوم تحت عنوان «تمدن پزشکی بین‌النهرین در عهد باستان» موضوعات مربوط به سومریان، قدمت آنها و تمدن ایرانی قبل از آن را به رشته تحریر درآورده و به بحث درباره اختراع خط توسط ایشان و دستنوشته‌های آنها، آکدی‌ها و کلدانی‌ها، علوم و ادبیات سومری‌ها می‌پردازد. داستان گیل‌گامش، پزشکی سومریان، نخستین دستور پزشکی و داروسازی، دولت بابل، علوم و تمدن تاریخی بابلیان، منشأ پزشکی در بین‌النهرین، علت بیماری‌ها، روش‌شناسی و طبیبان، لوح حمورابی و فعالیت‌های پزشکی، سلامت و بهداشت عمومی، بیماری‌ها، طب یونانی، طب هندی، پیشینه تاریخی، اساطیر و ادبیات، پزشکی هندوان و کتب پزشکی در هند مورد بررسی قرار گرفته است. در فصل سوم کتاب تحت عنوان «ایرانیان آریایی» مطالب زیر را می‌خوانیم: هند و اروپاییان، آریایی‌ها و نهایتاً دین قدیم آریایی‌ها، این بخش از کتاب حاوی مطالب مهمی است که در سایر منابع به خوبی به آن پرداخته نشده است. در فصل چهارم با نام «پزشکی و دامپزشکی در دوران اساطیری ایران» به مسایلی همچون: اساطیر، پیشدادیان، کیانیان، پزشکی و دامپزشکی در زمان حیات شاهان پیشدادی، داستان خلقت انسان و حیوانات، ملاحظات پزشکی و دامپزشکی در افسانه خلقت گاو، جمشید و ایجاد طبقات اجتماعی، جایگاه پزشکان و دامپزشکان، جمشید و پزشکی، فریدون، اولین پزشک و دامپزشک، سیمرغ و راهنمایی‌های سیمرغ جهت زایمان به روش سزارین پرداخته شده است. هر چند که ممکن است بخش‌هایی از مطالب، حالت افسانه‌ای و اساطیری داشته باشد ولی می‌توان سیر تاریخی علم پزشکی و دامپزشکی را در آن یافت. دکتر تاج‌بخش

فصل پنجم کتاب را به عنوان «زرتشت و متون پزشکی اوستایی» اختصاص داده و به دوگانه‌پرستی آریایی‌ها پیش از زرتشت، معرفی زرتشت و یگانه‌پرستی او، امشاسپندان یا فرشتگان دین زرتشتی، دوران حیات زرتشت، محل تولد زرتشت اشاراتی داشته است. اعتقاد نویسنده کتاب مبنی بر تولد زرتشت در ری، بخش‌های اوستا و زمان تدوین آن، تدوین اوستا در دوران ساسانی و اضافه کردن مطالب پزشکی به آن، اتحاد پزشک و دامپزشک در ایران باستان، و حق‌الزحمه پزشک و دامپزشک اشاره دارد. فصل ششم کتاب با عنوان «نگاهی به تاریخ ایران از دوران باستان تا فروپاشی سلسله ساسانیان» مباحث ورود مادها و پارسها به ایران باستان، قلمرو ماد، تمدن هخامنشی، تاریخچه سلسله هخامنشی، توسعه قلمرو و سقوط سلسله هخامنشیان، اشکانیان، سیر تاریخی اشکانیان، تاریخ سلسله ساسانیان و علل فروپاشی امپراطوری ساسانیان را به خوبی مورد بررسی قرار داده است. در فصل هفتم تحت عنوان «علوم و پزشکی در ایران در دوران هخامنشیان و اشکانیان» به وضعیت علمی ایران در دوره هخامنشی، مراکز آموزشی در ایران باستان، خط و زبان هخامنشیان،

پزشکی در دوران هخامنشی، توجه داریوش به آموزش پزشکی، پزشکی در دوران اشکانی، و میتریداسیسم یا خو گرفتن به سموم یا اولین تجربه ایمنی‌شناسی پرداخته است. فصل هشتم کتاب سلسله ساسانیان را از جنبه‌های مختلف شامل طبقات اجتماعی در دوره ساسانی و جایگاه پزشکان و دامپزشکان، طرز رفتار پزشکان، راههای انتشار بیماری‌ها، موسسات پزشکی، ارجان فارس به عنوان محل نوشتن کتب پزشکی ساسانیان، برزویه طبیب، و باب برزویه طبیب در کلیله و دمنه مورد بررسی قرار داده است. نویسنده دانشمند این اثر فصل نهم تحت عنوان «دانشگاه و بیمارستان جندی شاپور» به دانشگاه جندی شاپور، مدرسه پزشکی و بیمارستان جندی شاپور، سایر بیمارستان‌های دوره ساسانی، و زبان، نحوه آموزش و سنجش در جندی شاپور به توضیح پرداخته است. در فصل نهم با نام «روش‌های پزشکی در ایران باستان» اوستا و بیماری‌ها، توصیه‌های بهداشتی زرتشت، نصایح کیخسرو، روش درمان بیماری‌ها، گیاهان دارویی در اوستا، گیاهان ضد عفونی‌کننده، آب درمانی، بعضی داروهای ساده ایران باستان، پزشکان گوناگون ایران باستان، و تئوری‌های فیزیولوژیکی در مورد اخلاط چهارگانه در متون ایران باستان مورد توجه قرار گرفته است.

بیان و نگارش این مطالب در قسمت دوم بخش تاریخ پزشکی، جنبه‌های گوناگون تاریخ پزشکی پس از اسلام در ۲۱ فصل مورد بررسی قرار گرفته است که از جمله مطالب این فصول می‌توان به وضعیت ایران پس از اسلام، طب ایرانی در دوران فرمانروایی خلفای اموی و عباسی، وضعیت ترجمه در جهان اسلام، زندگینامه پزشکان ایران و جهان اسلام و خدمات آنها، وضعیت شیمی (کیمیا) و داروسازی و شیمیدانان شیرین در دوران، تأثیر طب ایرانی در هند، وضعیت طبی در سلسله‌های حاکم بر ایران پس از اسلام نظیر: صفویه، قاجاریه، افشاریه و زندیه، تاریخ بیمارستان‌های ایرانی، بیماری‌های مسری در تاریخ ایران، روش‌های پزشکی مورد استفاده در تشخیص و درمان بیماری‌ها و در نهایت طب سنتی اشاره شده است. فصل نخست مربوط به این بخش که فصل یازدهم کتاب را شامل می‌شود تحت عنوان «نگاهی به تاریخ ایران در دوران اسلامی» پیروزی اسلام در ایران، دوران اسلامی یا زمان پیشرفت علوم و فنون در ایران، ایران در دوران حکومت خلفا، تاریخ ایران از زمان استقلال تا حمله مغول، حیات نوین فرهنگی ایران، طاهریان،

صفاریان سامانیان، دیلمیان، غزنویان، سلجوقیان، خوارزمشاهیان، حکومت مغول، تیموریان، ترکمانان، ایران در قرون شانزدهم تا اواخر نوزدهم، صفویان، افشاریان، زندیان و قاجاریان را مورد بررسی قرار داده است. در فصل دوازدهم با عنوان «طب ایرانی در دوران حکومت خلفاء» مطالبی نظیر اولین پزشکان مسلمان، دانش آموختگان جندی شاپور، بیمارستان جندی شاپور در قرون ابتدایی دوران اسلامی، جندی شاپور مرکز پزشکی اسلام، و طب النبوی به چشم می خورد. محتوای فصل سیزدهم با نام «ترجمه در جهان اسلام» شامل شروع ترجمه کتب، بیت الحکمه و نهضت ترجمه در دوران عباسی، تأثیر نهضت ترجمه بر فرهنگ جهان، تاریخ کاغذ و ورود آن در اسلام، ایران و اروپا، پزشکان و مترجمان بزرگ قرون ابتدایی دوره اسلامی نظیر خاندان بختیشوع، خاندان، ماسرجویه، سرجیوس، یوحنا ابن ماسویه، خاندان حنین، ثابت بن قره، ابوسعید سنان بن ثابت، قسطابن لوقا، موسی ابن خالد، سهل بن شاپور بن سهل، الکندی، ابن سراجیون، نقد زندگی و آثار علی بن ربن طبری به عنوان اولین پزشک بزرگ مسلمان ایرانی است. در فصل سیزدهم تحت عنوان «پزشکی ایرانی طی قرون دهم تا دوازدهم» به پزشکان بزرگ ایرانی و آثار و کارهای ارزشمند آنها پرداخته شده است. در این فصل به رازی و کتاب الحاوی وی، مطالب مربوط به دامپزشکی در کتب رازی، کشف آسم آلرژیک توسط رازی، رساله شمیة رازی، ابونصر فارابی، علی بن عباس مجوسی اهوازی و اهمیت وی در پزشکی، ابوالقاسم زهراوی، اخوینی بخارایی، ابومنصور هروی، ابن خمار، ابوالحسن طبری، ابوعلی مسکاویه، حکیم میسری، ابوسهل، ابوعلی سینا کاشف سرم درمانی، دامپزشکی در کتاب قانون، بعضی از شاگردان بزرگ ابن سینا، ابوریحان بیرونی، حدس وی مبنی بر وجود آمریکا، ابوریحان و طب مقایسه ای، تألیفات ابوریحان، داروشناسی ابوریحان، ابن ابی صادق، سیداسماعیل جرجانی، بنیانگذار طب فارسی، اهمیت ذخیره خوارزمشاهی، نگاهی به ذخیره خوارزمشاهی، و دامپزشکی در ذخیره اشاره شده است. در فصل ۱۵ کتاب با نام «بعضی دیگر از پزشکان ایران و جهان اسلام» از پزشکانی همچون: ابن زهر، ابن رشد اندلسی، ابن میمون، پزشکان بزرگ بیمارستان عضدی، ابوسهل ارجانی، ابوعلا فارسی، ابوسعید ارجانی، ابونصره ابوالحسین ابن غسان،

□ در فصل هفتم تحت عنوان «علوم پزشکی در ایران در دوران هخامنشیان و اشکانیان» به وضعیت علمی ایران در دوره هخامنشی، مراکز آموزشی در ایران باستان، خط و زبان هخامنشیان، پزشکی در دوران هخامنشی، توجه داریوش به آموزش پزشکی و پزشکی در دوران اشکانی پرداخته است.

ابن بطلان بغدادی، ابن رضوان مصری، حکیم ابوالحسن ایزدی، مظفر بن احمد اصفهانی، یحیی بن عیسی بن جزله، ابوالبرکات بغدادی، ابن تلمیذ، هبث الله بن حسین بن علی، غافقی، عبدالرحمان سرخسی، ابن مطران، افضل الدین کرمانی، و امام فخرالدین رازی نام برده شده و چندین داستان پزشکی جذاب نیز نقل شده است. همچنین از چگونگی انتقال دانش پزشکی از ایران و جهان اسلام به اروپا سخن به میان آمده است. فصل ۱۶ تحت عنوان «کیمیا و کیمیاگران» به کیمیا و فلسفه آن، مزوری بر کیمیا و کیمیاگران، رازی به عنوان کیمیاگری بزرگ، و پایه کیمیاگری می پردازد. فصل ۱۷ تاریخ پزشکی ایران را طی قرون ۱۳ تا ۱۵ میلادی یعنی دوران مغول مورد بررسی قرار می دهد و شامل عناوینی چون: پزشکی ایران در دوره مغول، ابن رومیه، ابن بیطار بزرگترین گیاه شناس و داروساز جهان اسلام، ابن کتبی، نجیب الدین سمرقندی، قطب الدین مصری، حکیم یوسف رهبی، یعقوب دمشقی، نصیر الدین طوسی، چندین پزشک دوران هلاکویی، ابن عبری مورخ پزشکی، خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی، ابن نفیس قرشی کاشف گردش خون ریوی، ابن القف، کمال الدین ابوالخیر، محمود بن الیاس،

قطب الدین شیرازی، چغمینی، علی بن حسین انصاری، جلال الدین احمد و معین الدین احمد است. در فصل ۱۸ تاریخ پزشکی ایران در دوران تیموریان مورد بررسی قرار گرفته و از پزشکان معروف این دوران نظیر: ابن معین، حکیم برهان الدین نفیس کرمانی، قیاس الدین محمود متطبب اصفهانی، ابوزین کحال، منصور بن محمد استاد کالبدشکافی، پزشکان تحت حمایت امیر علیشیر نوایی و پزشکان شاعر نام برده شده است. فصل ۱۹ کتاب به تاریخ پزشکی ایران از دوران صفویان تا قاجاریان یعنی از قرن ۱۲ تا انتهای قرن ۱۹ میلادی می پردازد و دربرگیرنده مطالبی همچون: ساختار پزشکی صفوی، بهاء الدوله رازی آخرین پزشک بزرگ ایرانی، خلاصه التجارب و مرتبه علمی بهاء الدوله، بهاء الدوله کاشف سیاه سرفه و تب های عفونی و بیماریهای مشترک انسان و دام، تحقیقات بهاء الدوله در مورد سفلیس و سیاه زخم، دیدگاه بهاء الدوله در مورد هاری، تجربیات بهاء الدوله در زمینه ایمنی بدن و نظریات وی در مورد آلرژی، علاء الدین تبریزی، سلطانعلی گنابادی، یوسفی هروی، حکیم محمد جراح، حکیم مؤمن تنکابنی و سایر پزشکان این برهه زمانی است. در فصل ۲۰ تأثیر پزشکی ایرانی در هند و پزشکان ایرانی ساکن هند مورد توجه قرار گرفته و تعدادی از این پزشکان نظیر: شاه ارزانی، نورالدین شیرازی و نظام الدین احمد گیلانی اشاره شده است. فصل ۲۱ که به نوعی سنتز تاریخ داروسازی ایرانی است به آخرین پزشکان داروساز ایرانی است که این برهه تاریخی در ایران بسیار مهم است و می توان گفت که حساس ترین برهه تاریخی- علمی مادر دوران پادشاهی شاهان صفوی شکل می گیرد و پزشکان نامداری نظیر: میرزا محمد هادی علوی شیرازی، حکیم محمد هاشم علویخان، و محمدحسین عقلی شیرازی؛ نویسنده کتاب مخزن الادویه و قرابادین مجمع الجوامع و تأثیر طب و داروهای اروپایی بر قرابادین پرداخته است. فصل ۲۲ نیز، پزشکی ایرانی را در دوران افشاریان و زندیان مورد بررسی قرار داده است. فصل ۲۳ تحت عنوان «تاریخ پزشکی ایران در دوران قاجاریه» از تأثیر و غلبه طب اروپایی در ایران، اعزام دانشجویان پزشکی به اروپا، دارالفنون، مدرسه طب و جراحی و داروسازی در دارالفنون، بعضی از استادان اروپایی مشهور دارالفنون نظیر: دکتر پولاک و دکتر شیلیمر، واکسیناسیون آبله در ایران، طب سنتی در دوران قاجار، و پزشکان معروف دوران قاجار مانند: دکتر محمود کرمانشاهی و لسان

الحکما سخن به میان آورده است. در فصل ۲۴ به تاریخ بیمارستان های ایران و نقش ایرانیان در تأسیس بیمارستان ها و تاریخ تأسیس بیمارستانهای امروزی در ایران اشاره شده است. از جمله بیمارستان های مورد توجه در این فصل می توان به بیمارستان بغداد، جندی شاپور، رشید، معتضدی، بیمارستان های تأسیس شده توسط ثابت بن قره، بیمارستان معزالدوله دیلمی، بیمارستان عضدی بغداد، بعضی بیمارستان های مصر و سوریه، بیمارستان ری، مرو، خوارزم، بخارا، نیشابور، عضدی شیراز، مظفری شیراز، بیمارستان های سایر شهرهای ایران، و بعضی بیمارستان های امروزی است. فصل ۲۵ با عنوان «بیماری های واگیردار در طول تاریخ ایران» به بیماری طاعون، بیماری های مشترک بین انسان و دام در تاریخ ایران، آبله، و وبای همه گیر پرداخته است. فصل های ۲۶ تا ۳۰ کتاب تحت عنوان «روش های پزشکی ایران» نام گرفته اند. در فصل ۲۶ به مطالعات پزشکی صورت گرفته روی بیماری های واگیردار، کشف علل بیماری های عفونی توسط رازی و مطالعات سایر پزشکان ایرانی در این زمینه، سیاه زخم و سل و سایر بیماری های عفونی، کشف آلرژی توسط ایرانیان و تحقیقات دانشمندان ایرانی در زمینه ایمنی شناسی و واکنش های دفاعی اشاره شده است. در فصل ۲۷ تاریخ جراحی، دانش امراض زنانه، چشم پزشکی، روانشناسی و داروشناسی مورد بررسی قرار گرفته است. فصل ۲۸ حاوی مطالبی در زمینه روش های تشخیص بیماریها نظیر: نبض سنجی و آنالیز ادرار و همچنین دستمزد و درآمد پزشکان است. در فصل ۲۹ به نحوه آموزش پزشکی، آزمایشات پزشکی، و اخلاق پزشکی پرداخته شده است. در فصل ۳۰ نیز ارکان و مزاج های چهارگانه، درمان بیماری ها، داروهای معدنی، گیاهی و حیوانی، داغ کردن، حجامت و رگ زنی مورد توجه قرار گرفته است. در نهایت فصل ۳۱ به تعریف طب سنتی، بعضی درمان های رایج در طب سنتی، طلسم، جادو و مسایلی از این قبیل می پردازد.

در بخش دوم کتاب نیز، تقسیم بندی به همین منوال صورت گرفته است. در قسمت تاریخ دامپزشکی قبل از اسلام، وضعیت دامپزشکی در دوران باستان، اهلی کردن حیوانات توسط آریایی ها، توجه زرتشت به حیوانات اهلی و دامپزشکی، وضعیت دامپزشکی و کتب دامپزشکی در دوره های مختلف قبل از اسلام و روش های دامپزشکی مورد استفاده قبل از اسلام در ۶ فصل مورد بررسی قرار گرفته است. فصل اول این بخش

آخر این بخش که فصل ۳۷ کتاب است روش های دامپزشکی در ایران باستان مورد بررسی قرار گرفته است.

□ قسمت تاریخ دامپزشکی پس از اسلام مشتمل بر ۷ فصل است که اهم موضوعات مورد توجه در این فصول توجه و مهربانی نسبت به حیوانات، نحوه نگهداری و مراقبت از حیوانات، آموزش دامپزشکی، دامپزشکان نامدار ایرانی، بیماری های دامی، کتب و دستنوشته های مرتبط با دامپزشکی و روش های دامپزشکی مورد استفاده در خصوص حیوانات مختلف است. در فصل ۳۸ در مورد مهربانی پیامبر (ص) و بزرگان اسلام نسبت به حیوانات، محافظت از حیات وحش در دوران اسلامی، و جانورشناسی و زیست شناسی از دیدگاه دانشمندان اسلامی سخن به میان آمده است. تشکیلات و آموزش دامپزشکی در ایران در فصل ۳۹ مورد بررسی قرار گرفته است. فصل ۴۰ به دامپروری در ایران در برهه های زمانی مختلف شامل قرن ۱۳ تا ۱۵، ۱۵ تا ۱۸ و از آخر ۱۸ تا انتهای ۱۹ پرداخته است. همچنین در این فصل در مورد اسب های ایرانی و صادرات آنها به هند و کشورهای اروپایی سخن به میان آمده است. در فصل ۴۱ به دامپزشکان و تشکیلات دامپزشکی ایران پس از اسلام اشاره شده است. از جمله دامپزشکی نامبرده در این فصل جاحظ، محمد مرزبان، ابن قتیبه، ابو عبیده و ابوالفرج اصفهانی اند. فصل ۴۲ بیماری های دامی در ایران را مورد بررسی قرار داده است. در فصل ۴۳ به کتب دامپزشکی ایران و جهان اسلام اشاره شده که از جمله آنها می توان از البیطره حنین بن اسحاق، فصل اسب در قابوس نامه، در فصل مربوط به اسب و بیماری های اسب در ادب الحرب و الشجاعه، کامل الصناعه از ابوبکر بد بیطار، فرس نامه صمدباب، فرس نامه محمد، فرس نامه شاه قلی، فرس نامه نظامی ساوجی و بارنامه نسوی نام برد. در این فصل به کتاب هایی که منحصرأ در زمینه دامپزشکی نبوده لیکن مقاله هایی یا فصل هایی از آنها به دامپزشکی اختصاص یافته نیز اشاره شده است. در نهایت در فصل آخر این بخش که فصل آخر کتاب نیز هست. (فصل ۴۴) روش های دامپزشکی در ایران کهن شرح داده شده است. در این فصل ابتدا به بیماری های حیوانات مختلف نظیر: اسب، میمون، قیل، شتر، گاو، گوسفند، سگ، گربه و پرندگان اشاره می کند و در ادامه روش های درمان این بیماری ها توضیح داده شده است. همچنین از اعمال جراحی روی حیوانات، بهداشت غذای آنها،

تحت عنوان «دامپزشکی در دنیای باستان» که در واقع فصل ۳۲ کتاب است به دامپزشکی قبل از تاریخ، دامپزشکی بین النهرین، دامپزشکی سومریان، لوح حمورابی و قوانین دامپزشکی، دامپزشکی یهود، دامپزشکی مصری، دامپزشکی عربی، دامپزشکی هندی و کتب مربوطه، دامپزشکی هندواروپایی، دامپزشکی یونانی، دامپزشکی در زمان بقراط و ارسطو، دامپزشکی روم و بیزانس و دامپزشکی آریایی اشاره دارد. فصل ۳۳ تحت عنوان «اهلی شدن اسب ها به وسیله آریایی ها، دامپزشکی مادها» به اسب های وحشی ایرانی، اهلی شدن آنها توسط آریایی ها، منشأ ایرانی اسب های عربی، دامپزشکی پیش از تاریخ دامپزشکی در دوران مادها، منشأ مادی گیاه بونجه می پردازد. در فصل ۳۴ با نام «متون اوستایی و توجه به دام ها و دامپزشکی» عنوانی چون: زرتشت، اوستا و توجه به دام و دامپزشکی، بحث در مورد دراواسپا، گوش - روز یا روز دامپزشکی، تنفر زرتشت از قربانی کردن غیر ضروری حیوانات، و مطالب اوستا در مورد سگ شبان و سگ پاسبان به چشم می خورد. در فصل ۳۵ دامپزشکی در دوران هخامنشی و اشکانی و در فصل ۳۶ به دامپزشکی در دوران ساسانی مورد توجه قرار گرفته است. در فصل

دامپزشکی سنتی و طلسم و جادو در مورد حیوانات سخن به میان آمده است.

در فصول مختلف کتاب، عکس‌های بسیار جالب و زیبایی مرتبط با موضوع مورد بحث در هر فصل گنجانده شده که به غنا و زیبایی کتاب افزوده است. در انتهای کتاب، منابع استفاده شده در تألیف کتاب در دو بخش جداگانه شامل نسخ خطی و منابع چاپی آمده است.

در اینجا ذکر این نکته ضروری است که وجود چنین منابع علمی فاخری می‌تواند در گسترش، توسعه و تعمیق دانش نقش ارزنده‌ای داشته باشد. اینک که دانشگاه‌های ما در صدد ایجاد دانشکده طب سنتی بوده و دانشگاه علوم پزشکی تهران اولین آن را تأسیس کرده، مسلماً نیاز به این گونه منابع بیشتر حس می‌شود.

(نکته دیگر آن که مؤلف کتاب، آن را برای کتابخانه‌های ملی جهان، و برخی از مراکز تاریخ پزشکی و ایران‌شناسی به ارمغان فرستاده که مورد استقبال اکثر آنها قرار گرفته و همین امر به شناخت کتاب در سطح جهانی و ارائه فرهنگ و الای پزشکی و تمدن ایران، یاری به سزایی نموده. اگر بخواهیم نظریات تحسین‌آمیز این مراکز را ارائه نماییم خود موضوع مقاله طولی خواهد بود، لذا در اینجا به برخی از آنها اشاره می‌نماییم:

کولین و اکفیلد؛ کتابدار ارشد و کتاب‌شناس و مسؤول دیپارتمان گنجینه شرق کتابخانه بادلیان آکسفورد که یکی از عمده‌ترین مراکز ایران‌شناسی و شرق‌شناسی در جهان است، می‌نویسد: «پرفسور تاج‌بخش عزیز، در این نامه با سپاس بسیار، دریافت کتاب اهدایی شما را اعلام داشته و متذکر می‌شویم که یکی از مفیدترین و والاترین کتاب‌هایی است که به گنجینه کتاب‌های خطی و چاپی ما در زمینه پزشکی در ایران و خاورمیانه اضافه شده است». مسؤول کتابخانه دانشکده شرق‌شناسی کمبریج انگلستان می‌نویسد: «پرفسور تاج‌بخش عزیز، من از طرف این کتابخانه از شما برای اهدای این کتاب تشکر می‌کنم. که برای ما بسیار مفید است و بر غنای گنجینه ما می‌افزاید». پرفسور لی وی مسؤول قسمت کتاب‌های شرقی کتابخانه ملی چین می‌نویسد: «پرفسور تاج‌بخش عزیز: کتاب تاریخ پزشکی و دامپزشکی ایران را که برای ما فرستاده‌اید، دریافت کردیم، ما خوشحالیم که عرض کنیم: کتاب شما دائماً در کتابخانه ما برای استفاده و بهره‌گیری مشتاقان نسل حاضر و نسل‌های بعد حفظ خواهد شد». پرفسور الطاف احمد عزمی؛ استاد و رئیس «مرکز تاریخ پزشکی و علوم و دانشکده مطالعات اسلامی و علوم اجتماعی دانشکده پزشکی دانشگاه همدرد، همدرونگر

کرده به کتابخانه ملی ملک فهد تقدیم داشته‌اید، دریافت کردیم. خوانندگان ما از تحقیقاتی که جناب عالی در کتاب عالمانه خود مرقوم داشته‌اید بهره‌مند خواهند شد.»

پرفسور کنت شاین، استاد دانشکده پزشکی دانشگاه تکزاس آمریکا به جناب دکتر محمدرضا شمس اردکانی؛ دبیر وقت فرهنگستان علوم، چنین نوشته‌اند: «دکتر اردکانی عزیز، قائم مقام فرهنگستان علوم: از شما برای ارسال کتاب پرفسور حسن تاج‌بخش تحت عنوان: تاریخ پزشکی و دامپزشکی ایران سپاسگزاریم، من این کتاب را بسیار جالب یافته‌م. به پرفسور تاج‌بخش تبریک می‌گویم. این کتاب بسیار عالی است و سپاس فراوان که یک نسخه آن را در اختیار من قرار دادید». پرفسور کن جاب استاد دانشگاه ملبورن استرالیا می‌نویسد: «پرفسور تاج‌بخش عزیز: من اعلام می‌دارم: کتاب شما که مدت‌ها مشتاقانه منتظر آن بودم را دریافت کردم و برای این، از شما و دوستانتان متشکرم همانطور که شما گفته بودید کتاب را تحویل کتابخانه دانشکده دامپزشکی دانشگاه ملبورن استرالیا دادم، کاتی فوکس مسئول این کتابخانه نوشت: این کتاب به طور فوق‌العاده‌ای بر غنای مجموعه ما می‌افزاید.

پرفسور کوف می‌نویسد: «پرفسور تاج‌بخش عزیز: این کتاب چنان برای مادر کانادا ارزش معنوی دارد که ناچار آن را در اختیار مسؤول کتابخانه مان قرار دادم که وی با ابراز خرسندی نوشته است این کتاب منحصر به فردی است که با دیدی تمام‌نگر بر تاریخ و تکامل پزشکی و دامپزشکی در خاورمیانه نگرسته و مشخص است که نتیجه سال‌ها تحقیق طاقت‌فرسا است.

فصل ۱۶ تحت عنوان «کیمیا و کیمیگران» به کیمیا و فلسفه آن، مروری بر کیمیا و کیمیگران، رازی به عنوان کیمیگری بزرگ، و پایه کیمیگری می‌پردازد.

دهلی می‌گوید: «پرفسور تاج‌بخش عزیز: با کمال تشکر کتاب شما را تحت عنوان: «تاریخ پزشکی و دامپزشکی ایران» دریافت داشتم، اینجانب نوشتن چنین کتاب عالمانه دقیق و مشروحی را در این مبحث (پزشکی و دامپزشکی) به شما تبریک می‌گویم».

پرفسور احمد زیدزیک؛ رئیس انستیتوی ایران‌شناسی ساریوو SARAYEVO در نامه‌ای به زبان فارسی خطاب به پرفسور تاج‌بخش چنین نگاشته است: «اوربانتال انستیتو (شرق‌شناسی) در ساریوو غایت سپاس و تشکر را ابراز می‌کنم. اعتقاد دارم این کتاب برای مراکز علمی دیگر در بوسنی و هرزگوین مهم و جالب باشد.

پرفسور برناردینو فانتینی رئیس موسسه تاریخ پزشکی دانشکده پزشکی ژنو سوئیس می‌نویسد: «دکتر تاج‌بخش عزیز: با کمال خوشحالی کتاب تاریخ پزشکی و دامپزشکی در ایران را دریافت داشتم، این کتاب هم‌اکنون در کتابخانه موسسه تاریخ پزشکی و سلامت دانشگاه ژنو عرضه شده و در اختیار تمام دانشجویان، محققین و خوانندگان ما قرار گرفته است».

پرفسور سلیمان المسعود، رئیس گنجینه کتابخانه شاه فهد ریاض عربستان سعودی می‌نویسد: کتاب «تاریخ پزشکی و دامپزشکی در ایران» را که لطف

منبع

* انتشارات بنیاد مریو

Lyon/France, (Fondation Merieux) 2003